

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXX

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER - Bilgin AYDIN

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXX

İstanbul - 2007

SEFARET VE SEFARETNÂME HAKKINDA YENİ BİR DEĞERLENDİRME

Kemal BEYDİLLİ

“Yabancı memleketlere gönderilmiş olan sefirlerin (elçilerin) İstanbul'dan hareketlerinden başlayarak gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüştikleri devlet adamları, siyasi hadiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen addır” tanımlamasıyla Pakalın tarih deyimleri ile ilgili eserinde Sefaretnâme'nin klasik bir tarifini vermiştir¹. Osmanlı tanımlaması *sefir* yerine *elçi* kelimesini kullanmakla beraber, bunların raporlarını *Sefaretnâme* olarak anar. Sefaretnâme tanzimi yalnızca Osmanlılara mahsus bir husus olmayıp, devletlerin başka hükümetler katına kalıcı veya geçici olmak üzere gönderdikleri elçilerinin dönüşleri akabinde birer rapor sunmaları örneklenebilen bir olgudur. Mesela Emevîler döneminde Bizans'a gönderilen elçiler dönüşlerinde halife tarafından kabul edildiklerinde temasları hakkında sözlü olarak bilgi verirler, bu arada halifenin sorularına da muhatap olurlardı. Sefaretle ilgili bilgilendirmeler, daha sonra bizzat elçinin kendisi veya resmî/gayri resmî olarak bir başkası tarafından muhtemelen ileride tarihçilerin de istifade etmesi öngörülerek yazılı hale getirilirdi². Osmanlılardaki tatbikatı özgün kılan husus, dış ilişkilerde diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi daimî elçiliklerin çok geç açılması (1792) ve

¹ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1983, III, 318.

² Andreas Kaplony, *Konstantinopel und Damaskus: Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen 639-750. Untersuchungen zum Gewohnheits-Völkerrecht und zur interkulturellen Diplomatie*, Berlin 1996, s. 385, 389.

dolayısıyla olağanüstü durumlar sebebiyle gönderilen elçilerin (*resm/ merasim elçileri*) raporlarının (*sefaretnâme*) kendine özgü bir tür ve kaynak oluşturmuş olmasıdır. Sefaretnâmeler bu anlamda çeşitli merkezlerde görev yapan Venedik elçilerinin sefaret hizmetleri hitamında Senato huzurunda okudukları ve takdim ettikleri raporlara (*Relazioni*) benzetilmiştir³. Bunların tarihçilerin en başta gelen kaynakları arasında yer aldığı, hasseten Eugenio Alberi tarafından neşredilen (*Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*) ve Floransa'da 1840-1855 seneleri arasında basılmış olan 3 ciltlik külliyatın (17. asra ait mütemmim 4. cildi 1871'te Venedik'de yayımlanmıştır) 16. yüzyıl Türk tarihi için olağanüstü derecelerde önemli bir kaynak teşkil ettiği bilinmektedir. Benzerlikle ilgili bu kıyaslamaya rağmen Osmanlı sefaretnâmeleri siyasî içerik yönünden genelde kaynak değeri açısından düşüktür, daimî elçilik bulundurulmaması sebebiyle *Relazione* 'lere kıyasen sayıları da pek azdır. Benzerlikleri belki özenli anlatım ve dilin ustaca kullanımını açısından daha iyi yakalamak mümkündür. Sefaretnâmeler edebî tür olarak *seyahatnâme* ve *hatırat* ile siyasî *takrir* (rapor) özelliklerini değişkenlik göstererek bünyesinde barındırır. Nitekim Taeschner Osmanlı edebiyatı ile ilgili değerlendirmesinde bunların siyasî olduğu kadar seyahat literatürü olarak da kabul eder⁴. Dolayısıyla, İstanbul'dan ayrılıştan geri dönüşe kadar geçilen yerler, konaklanan menziller, varılan yerleşim birimleri ve buralardaki halkın tanıtılması *seyahatnâme*, bizzat yaşanmış olma hali ise *hatırat* tanımlamasına haklılık verir. Ancak neticede bütün bu notlar belirli bir resmî görevle gönderilmiş olan bir elçinin dönüşünde hükümetine sunduğu resmî *takrir* olma özelliğini ikinci plana atamaz ve sefaretnâmelerin yalnızca bu anlamda tanımlanmasını kaçınılmaz kılar.

³ Ettore Rossi, "İtalya kütüphanesi ve arşivlerinde Türk tarihine dair İtalyanca ve Türkçe me hazlar", II. TTK Kongresi Tebliğler 1937. İstanbul 1943, s. 319.

⁴ Franz Taeschner, "Die Osmanischen Literatur", *Handbuch der Orientalistik*, 1, Abt., V/1, s. 350-355. Leiden-Köln 1963, s. 331.

Gerçekten sefaretnâmeler gidilen ülkelerdeki devlet adamlarıyla yapılan resmî görüşmeleri aksettirmemiş olmalarından ötürü genelde siyasi içerik yönünden doyurucu olmamakla beraber, elçilerin gizlilik derecesi olan bu gibi hususları ayrı takrirler halinde takdim ettikleri bilinmektedir. Buna rağmen birçoklarında elçilerin herhangi bir siyasi görüşme sürdürdüklerine dair bir işaret ve buna yol açacak bir vesile de bulunmamaktadır. Yeni padişahın tahta geçtiğini bildirme, baş sağlığı ve kutlama vesilesiyle gidip gelmeler bu anlamındadır, ve bu nafiye teşrifat önemli ağırlama masraflarına yol açtılarından, muhatap devlet tarafından özellikle Osmanlı'nın itibardan düştüğü dönemlerde gereksiz bir ziyaret olarak algılanmıştır. Bu sebepten ötürü bazı hükümdarlar sefaret heyeti gönderilmesiyle ilgili başvuruları gönülsüz olarak kabul etmişler, bazı devletler ise aynı sebepten ötürü bu teklifi açıkça geri çevirmişlerdir. III. Osman'ın tahta çıkmasını bir elçilik heyetiyle İngiliz kralına bildirmek üzere Londra'ya sefaret heyeti göndermek istemesi onay bulunmamış, Prusya kralı Büyük Friedrich Berlin'e gelen ilk Osmanlı elçisi olduğu halde Ahmed Resmî Efendi'yi isteyerek kabul etmemiş (1763) ve muktesit aklı bu münasebetle yapılacak gereksiz masraflara takılı kalmıştır⁵.

Acil siyasi çözümler için genelde fevkalade olarak, küçük bir maiyetle teşrifatsız ve hediyesiz elçilerin gönderilmesi tercih edilmiştir ve yüzyıllar boyu siyasi işler esas itibariyle bunlar eliyle sürdürülmüştür. Bunlara genelde özellikle 17. yüzyıl öncesi dönemlerde *çavuş* denilmektedir. Fevkalade elçi olarak algılanan Çavuşlar, bu niteliklerinden ötürü diplomatik konumları itibariyle belirli bir protokola sahiptirler. Hammer bunları "*Internuntius*" olarak anılan Avusturya elçilerine has sıfatla tanımlar⁶. Venedik ile ilgili belgelerde bu anlamda gönderilen Osmanlı elçileri "*Orator*" (elçilik heyeti sözcüsü, müzakereci murahhas) olarak nitelenir⁷. Bunların, hamil olduğu hüküm-

⁵ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar. 18. yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul 1985, s. 80 vd.

⁶ Joseph von Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches*. Hildesheim 1963 [Repr.], II, 55.

⁷ Hans Peter Alexander Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahnames*. EJOS, I (1998), s. 137, n. 85.

darın mektubunu yerine ulaştırmakla mükellef *ulak* anlamında *Nâmeres* olarak anılanları siyasi temaslarda bulunma ve sürdürme yetkisine sahip değildir. Gönderilen ilk Osmanlı elçileri genelde *çavuş* sıfatını taşımış, “*Der-gâh-ı âli çavuşu*” olarak anılmışlardır. Koçi Bey risalesinde bunları, “*umûr-dide ve maslahat-gûzar mülûk-ı etrafa elçiliğe kadir kimesneler*” olarak tarif etmekteydi, ve kelimenin yabancı dillerde “*Hofmarschall*” (Sarayı amire mîr-i ahûru) / “*saray nazırı*” olarak tercüme edilmiş olması konularının nasıl algılandığını ifşa etmektedir⁸. Bunlar da dönüşlerinde genelde sadece temaları ve sürdürdükleri görüşmeleri aksettiren sefaretnâmeler takdim etmişlerdir ve bu halleriyle rapor/takrir tanımlamasına tam uygunluk içindedirler; ağırlıklı olarak yalnızca siyasi gelişmeleri aksettirdiklerinden *sefir sefaretnâmeleri*’nden büyük ölçüde ayrılırlar ve tarihçilere devletlerarası konuların irdelenmesi açısından önemli belge vazifesini görürler. Bu türün mevcut en eski örneği Hacı Zağanos imzalı olup, muhtevastan hareketle Nisan 1495 olarak tarihlendirilmiş, yer ve şahıs isimleri elçinin gönderiliş amacıyla birlikte başarıyla çözümlenmiştir⁹ Macar Kralı II. Vladislav nezdine Budin’e gönderilmiş olan Hacı Zağanos büyük bir ihtimalle II. Bayezid’in sarayındaki çavuşlardan biriydi. Bilinen diğer en eski tarihli takrirler 16. yüzyılın ilk yarısı itibariyle tarihlendirilmektedir. Bunlardan Tacettin imzalı olanı Uzun Hasan’a gönderilmiştir. İki tanesi asıl adı Erdelli Marcus Scherer olan ve müslümanlığa geçtikte Hidayet adını alan elçinin imzasını taşımaktadır. Burada Portekiz elçisi Odoardo Cataneo adının verilmekte olması tarihlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Odoardo 1544’de İstanbul’a gelmiş ve I. Ferdinand adına barış görüşmelerinde bulunmuştur¹⁰

⁸ Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der begimenden Reformära unter Selim III.* Frankfurt, 1975, 113-114.

⁹ Gümeç Karamuk, “Hacı Zağanos’un Elçilik Raporu”, *Bellekten* LVI/216, Ağustos 1992, s. 391 vd.

¹⁰ R. F. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968, s. 44; Gümeç, *Ahmed Azmi*, s. 121-122.

Gönderilenlerin çokluğuna rağmen bilinen takrir ve sefaretnâmelerin sayısal azlığı, bunların zaman içinde kaybolmuş olabilecekleri ihtimali yanında her zaman yazılı olarak takdim edilmedikleri ve sözlü açıklamalarla yetinilmiş olması icap ettiği varsayımına da kuvvet katmaktadır. Nitekim, 1384-1762 arası Venedik'e etkin görüşmelerde de bulunmuş olan 178 elçi gönderilmiş olduğu hesaplanmıştır. Bunların bir kısmının sıfatları belirtilmemiş olmakla beraber aralarından 55 tanesi *çavuş* olarak gösterilmiş olup, içlerinde ulufecibaşı, kahya, sipahioğlan, kapıcıbaşı, subaşı, sipahi, tercüman, müteferrika, emin, doktor [Sokullu'nun adamı Salomon Eşkanazi], reis, hoca, çeşnigir, bölükbaşı, silahdar, haznedar, dizdar, yeniçeri, kapıcı, yasakçı, ulak ve telhisci gibi unvanlarla anılanlar vardır¹¹. Avusturya, Lehistan ve diğerleri için de aynı şekilde göndermeler söz konusu olduğuna ve her birinin raporu olmak üzere yazılı olarak elimizde bu kadar belge mevcut olmadığına göre, çeşitli münasebetlerle gönderilen bu tür *elçilerin* dönüşlerinde hiç olmazsa sözlü olarak bilgi vermiş olduklarını kabul etmek gerekir. Ancak bu zümreden olmak üzere gayet önemli konularda temaslarda bulunmak ve antlaşmalar yapmak üzere gönderilen Yunus, İbrahim, Mahmud, Ali ve Murad gibi mühtedi Divan tercümanlarının veya mesela 1573'de Venedik'te Osmanlı adına barış görüşmelerini sürdüren doktor Salomon'un hiç olmazsa Hacı Zağanos örneğinde olduğu gibi kısa-dahi olsa sefaret raporları (*takrir*) takdim etmemiş olmaları muhtemel görünmemektedir. 15. yüzyılın ilk yarısı içinde mesela Kayzer Sigismund ile görüşmek üzere 1430'da Basel'e, 1439'da Krakau'ya, 1442'de Buda'ya, 1444'de Zegedin'e gönderilen elçilerin yazılı raporlar takdim etmiş olmaları da herhalde söz konusudur, ancak bunlar elimizde mevcut değildir. Cem Sultan meselesi sebebiyle II. Bayezid'in İtalya'daki çeşitli hükümdarlarla yazıştığı ve elçiler gönderdiği bilinmektedir. Bu konunun nezaketi itibarıyla temasların sonuçlarının sözlü bilgilendirmelerle yapıldığını var sayabiliriz

¹¹ Maria Pia Pedani Fabris, "Ottoman Diplomats in the West: The Sultans Ambassadors to the Republic of Venice", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*. XI, 1996, s. 194-202.

Bütün bu hususlar dikkate alındığında sefaretnâmelerin klasik anlamda bilinen örnekleriyle kısıtlanması isabetli olacaktır. Başta barış antlaşmalarının tasdikli metinlerinin mübadelesi sebebiyle olmak üzere merasimsel vesilelerle (doğum, ölüm, cülûs) teati edilen elçilerin ağır hediye ve masraflara yol açmış olarak dönüşlerinde takdim ettikleri sefaretnâmeler, türünün en önemli ve klasikleşmiş standart örneklerini oluştururlar. Kendi türüne göre genelde belirli bir tertip standardına (Allah'a şükür, Peygamber'e senâ, Padişah'a duâ, kimlik tesbiti, görev tanıtımı, menziller, varış, ağırlanış, ziyaretler, dönüş, hitam duâsı, tarih) sahip olan sefaretnâmeler, belirlenmiş bölümleri, standart boyutları ile müstakil bir edebiyat türü olarak ortaya çıkan¹² Venedik elçilerinin raporlarıyla (*Relazioni*) bu yönden de benzeşirler.

Klasik anlamdaki sefaretnâmelerin meydana çıkmasına yol açan kalabalık heyetler halinde sefir izamının hangi sebeplerden ötürü gerekmiş oldukları sorusunun sorulması ve buna bir açıklık getirilmesi konu ile ilgili mevcut literatürde oldukça ihmal edilmiş bulunmaktadır. Büyük sefaret heyetlerinin gönderilmesinin devletlerarası güç veya denge politikasının önemli bir göstergesi olduğu ve bir propaganda vasıtası olarak kullanıldığı, dolayısıyla sefaretnâmelerin ortaya çıkış nedenini oluşturduğu açıktır. Bu anlamdaki ilk örneklerden biri olmak üzere 1562'de Frankfurt'a gönderilen İbrahim Bey, 1535 ve 1549 senelerinde daha küçük heyetlerle Viyana'ya giden elçilik heyetlerinde olduğu gibi dönüşlerinde birer sefaretnâme takdim ettiklerine dair günümüze intikal etmiş herhangi bir belge veya metin bırakmamışlardır. İbrahim Bey'in başkanlığında, sekiz yıl için yapılan ve Kayzer (1564-1576) Ferdinand'ın 1 Haziran 1562'de Viyana'da imzalamış olduğu barış antlaşmasının tasdiknamesini mübadele etmek üzere yola çıkan heyet 48 veya 53 kişiden oluşmaktaydı. Antlaşma Avusturya topraklarına saldırılmasından vaz geçilmesi karşılığında senede 30 bin Macar altını haraç ödenmesini ön görmekte olduğundan, böyle bir elçilik heyetinin gönderilmesi İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi Ogier Ghislain de Busbecq'in sevgiyle

¹² Lucette Valensi, *Venedik ve Bâb-ı âli. Despot'un Doğuşu*, İstanbul 1994, s. 28.

ve yapılan bu ağır barışın daha rahat kabul ve hazmedilmesine yardımcı olacağı beklentisiyle gerçekleştirilmiştir¹³. Busbecq'in de iştirakiyle 24 Ağustos'ta yola çıkan elçilik heyeti 7 Ekim'de Viyana'ya varmıştır. İstanbul'dan 20 kişi olarak yola çıkan heyete diğer üyelerin Budin'de katılmaları tasarruf amacından ziyade¹⁴, özellikle kamu oyu nezdinde düşman tarafını ululayan bir davranış içinde görünmekten ve büyük devlet konumunu zedelemekten kaçınmanın, dolayısıyla yol boyunca göze batmak istenmemesinin bir işareti sayılmalıdır. Frankfurt'ta halkın büyük ilgisi ile karşılanan sefaret heyeti, 27 Kasım'da yüksek devlet ricali ve imparatorluk büyük soylularının ve üç gün sonra yapılacak "*Roma Kralı*" (Römischer König) seçimi münasebetiyle orada bulunan Elektörlerin (Kurfürsten) de hazır oldukları merasimle Trier sarayında Ferdinand tarafından kabul edilir. Türk heyeti 30 Kasım'da Paulus kilisesindeki taç giyme törenine iştirak eder. 6 Aralık'te tekrar veda huzuruna kabul edilerek yola çıkar. Frankfurt'taki kabul, imparatorluğun gücü ve birliği hakkında etkin bir fikir verilmesini amaçlar, Türk heyeti merasimi en iyi takip edebileceği bir yere yerleştirilir ve etkilenmesi sağlanır, Elektör herseklerin beraberinde getirdikleri askeri birlikler ise Türklere karşı verilecek savaşın silahlı kuvvetleri olarak gözler önüne serilir. Türk elçisinin varlığı ağaç baskı ile çoğaltılan görsel malzemelere de çevrilmiş olarak propaganda vasıtası olmak üzere daha geniş halk kitlelerinde yaygınlık kazandırılır; dosta, düşmana ve yabancı devlet elçileri dahil herkese, Türklerin barış antlaşması yapmak zorunda kaldıkları ve bunu hediyeler eşliğinde bir elçi heyetiyle gönderdikleri vurgulanır, özellikle İmparatorluk unsurlarına Türkler hakkında doğrudan bir fikir vermiş olarak, savaş için gerekli yardımın sağlanmasına katkıda bulunmaları beklenilir¹⁵.

¹³ Harrier Rudolph, "Türkische Gesandtschaften ins Reich am Beginn der Neuzeit-Herrschaftsinszenierung, Fremdheitserfahrung und Erinnerungskultur. Die Gesandtschaft des İbrahim von 1562", *Das osmanische Reich und die Habsburger Monarchie*. Ed. Marlene Kurz, München-Wien 2005, s. 298

¹⁴ Harrier Rudolph, *aynı makale*, s. 300-301.

¹⁵ Harrier Rudolph, *aynı makale*, s. 314.

Klasik anlamda tanzim edilmiş ve metni elimizde olan en erken tarihli ilk sefaretnâme ise 1665'de, bir sene önce yapılan Vasvar barış antlaşması (10 Ağustos 1664) münasebetiyle iki devlet arasındaki dostluğun takviyesi ve hediye takdimi amacıyla 300 kişiden oluşan büyük bir heyetle Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa'nın sefaretnâmesidir. 1606 Zitvatorok antlaşmasının mübadelesi için gelen Avusturya elçisi Adam von Herberstein geri dönmek üzere İstanbul'dan mukabil Türk elçisi Ahmed Kahya ile beraber yola çıktığından (Kasım 1608), ve dolayısıyla gelişinde mübadele edilmesi söz konusu olmamış olduğundan¹⁶, Mehmed Paşa ayrıca Avusturya tarafından gönderilen Kont Walter von Leslie ile ileride teşrifati ve törensel standardı kesinlik kazanacak olan *mübadele* merasimini de ilk defa gerçekleştirmiş olan elçidir. İbrahim Paşa'nın sefaretnamesi ayrıca vakanüvis tarihlerine giren ilk sefaretnamedir¹⁷ ve daha sonraki Karlofça (1699), Pasarofça (1718) ve Belgrad (1739) barış antlaşmaları vesilesiyle gönderilen sefaret heyetleri için tertiplenen teşrifata da örnek etmiştir¹⁸.

Aslında Vasvar antlaşmasının tasdikli metni Kapıcıbaşı Yusuf Ağa tarafından geniş bir maiyet eşliğinde 22 Ekim 1664'de daha önce Viyana'ya götürülmüş bulunuyordu¹⁹. Şimdiye kadar İstanbul'a tek taraflı olarak sefaret heyetleri gönderirken, artık Padişah tarafından kendilerine de aynı şekilde itibar edildiğinin ve eşit bir statü içinde karşılık verilmekte olduğunun göstergesi olarak, özellikle barış antlaşmaları sebebiyle büyük sefaret heyetleri gönderilmesinin temini Avusturya için önemli bir başarı olarak addedilmiştir ve bu anlamda da etkin bir propaganda vasıtası olarak kullanılmıştır. Bu hem kendi halkına hem de Avrupa efkarına karşı artık Türklere her cihetten denk duruma geldiğinin delili olarak takdim edilmiştir. Avusturya'nın Osmanlı gücüyle her cihetten eşit ve denk olduğunu tartışılmaz bir şekilde ortaya

¹⁶ Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München 1983, s. 52.

¹⁷ *Raşid Tarihi*, I, 120-125; *Silahdar Tarihi*, I, 403-409.

¹⁸ Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches (GOR)*, Pesth 1835, III, 580.

¹⁹ Joseph von Hammer, *GOR*, III, 562.

koymuş bulunan Vasvar antlaşması bu anlamda ayrıca büyük bir önem taşımaktadır. Antlaşmasının 10. maddesinde, yapılan barışın ve aradaki dostluğun *halka teselli ve sevinç kaynağı* olmak üzere resmî sefaret heyetleri ve tasdiknâme suretleri izanıyla takviye edilmesi ön görülmekteydi²⁰. İmparatorun elçisi 200 bin altın gulden (*karakuruş*) değerinde hediyeler takdim edecek, Osmanlı tarafından da resmi elçilik heyetiyle bunun kadar bir değerle mukabele edilecektir. Böylece Zitvatorok'un tek taraflı "*hediye*" takdimi iki taraflı hale getirilmekte ve iki hükümdar arasında Türklerin bir türlü benimsenememek istemedikleri eşitlik iddiası ve çekişmelerine son verilmekteydi. Avusturya Raab'ta Osmanlı ordusu karşısında kazandığı zafer (1 Ağustos 1664) sebebiyle artık kesin olarak *haraçgüzar* olma halinden çıktığını ve kayserin sultanın dengi olduğunu bütün Avrupa'ya sergilemekte ve Zitvatorok'tan beri bu konularda süre gelen tartışmaları bitirmekteydi. Gerçekten de Raab suyunu geçerken yaşanan hezimet Türkler üzerinde çok etkisi yapmış ve bu anlamda bir barışa yanaşılmasında etken olmuştur. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Avusturya temsilcisi Simon Reniger ile sürdürdüğü görüşmelerde sergilemiş olduğu sert tutumunu bir tarafa bırakmış, Zitvatorok örneğinde olduğu gibi bir defaya mahsusen yapılmasını talep ettiği ödemedeki vaz geçmiş olarak, gelecek hediyelere mukabele etmek üzere büyük bir elçilik heyeti gönderilmesini kabul etmiştir²¹. Böyle olmakla beraber, tarih itibarıyla aslında bu gelişme Vasvar'dan çok daha önce yapılan Zitvatorok antlaşması (11 Kasım 1606) ile başlamıştır. Zitvatorok yalnızca kayser ile padişahı protokolde eşit hale getirmemekte, son defa yapılacak 200 bin Guldenlik bir ödemeyle "*haraç*"ı da ortadan kaldırmakta ve ilk defa olmak üzere büyük bir elçilik heyetiyle antlaşma metninin mübadelesini ön görmekteydi. Ayrıca gönderilecek elçinin şimdiye kadar olduğu gibi çeşniğir, ulak, çavuş vb. gibi düşük rütbelerdeki saray hizmetkarları değil de en aşağı sancakbeyi

²⁰ Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung*, Eisenstadt 1964, s. 441.

²¹ Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 63, 433, 437.

seviyesindeki yüksek rütbelilerden oluşmasını kayıt altına almaktaydı²². Barış antlaşması Budin Beylerbeyi Kadızade Ali Paşa'nın kahyası Ahmed Kahya ile ve 150 kişilik bir heyet halinde Prag'ta bulunan kayser II. Rudolf'a gönderilmiştir (1609). Böylece kamu oyununun gözlemine açık ve klasik anlamda olmak üzere sefaret heyetleri izamı ve sefaretnâmeler tanzimi dönemi ilk defa olmak üzere resmen başlamıştır. Ahmed Kahya muhtemelen bir sefaretnâme tanzim etmiş olmakla beraber, bu henüz -eğer yazılmışsa- ortaya çıkarılmamıştır. Zıtvatorok'un yorumu ve uygulanmasından doğan yoğun problemler²³ uzun seneler devam etmiş olduğundan, özellikle Avusturya tarafından yapılan itirazlara ve sürüp giden sürtüşmelere bir son vermiş olan ve büyük bir sefaret heyetiyle ilk defa olmak üzere önce Viyana'ya gelen Ahmed Kahya, askerî önlemler altına alınan güzergahı takiben şehre alayla girmiş, saraya yönelmek üzere geçtiği yollar halk tarafından doldurulmuştur. Ahmed Kalfa kardeşini bertaraf ederek iktidarı ele geçirmiş olan Arşidük Matthias tarafından kabul edilmiş ve getirdiği nâme ve hediyeleri takdim etmiştir (26 Eylül 1609). Yalnızca kayser ünvanına sahip olarak Prag'a çekilmiş bulunan II. Rudolf (öl. 1612) tarafından da 12 Ekim'de aynı şekilde kabul edilmiştir²⁴. Böylece Türk sefaret heyeti iki başşehre birden alayla girmiş ve hediyeler takdim etmiş olarak Avusturya için büyük bir propaganda yapmış oluyordu.

Zıtvatorok'dan sonra Viyana giderek kalabalıklaşan Osmanlı elçilik heyetlerinin gösteri merkezi haline gelmiştir. Heyetlerin sergiledikleri ihtişam siyasî önemleriyle örtüşmese de, bu padişahın kendisini takdim edişinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. 1609'da Ahmed Kahya 150 kişilik bir

²² Gustav Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 19, 43.

²³ Feridun M. Emecen, "Çağdaş Osmanlı kaynaklarında uzun savaşlar ve Zıtvatorok antlaşması ile ilgili algılama ve yorum problemleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, İstanbul 2007, s. 87-97.

²⁴ Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München 1983, s. 195-196; Adolf Koch, "Eine Türkische Botschaft in Prag", s. 308-311.

heyet ile gelmişken, 1665'te bu sayı 300'e çıkar. 1700'de İbrahim Paşa heyeti 659 kişiden müteşekkildir. 1739'da Canibî Ali Paşa 922 kişilik bir heyetle herkesi şaşırır. 900 at, 170 katır ve 135 deve bu heyeti daha da ihtişamlı bir hale getirmekteydi²⁵. Bu tarihlerde gelen Avusturya ve Lehistan elçilik heyetlerinin de sayı itibarıyla aşağı kalmadıkları gözlenmektedir. Zitvatorok'u mübadele eden Herberstein heyeti 110 kişiydi²⁶. Karlofça antlaşmasını mübadele için gelen (Nisan 1700) Leh heyeti 600 kişiden fazlaydı, Avusturya heyeti ise 279 kişiden oluşmaktaydı²⁷.

Sefaret heyetlerinin merasim yürüyüşleri her iki tarafça kendilerine riayetin açık bir nişanesi addedilmekte olmasından ve bir propaganda gösterisi sayılmasından ötürü elçilik heyetlerinin şehre girişlerinde bayraklarını açmaları, davul ve boru çalmaları yasaklanmak istenir, bu uzun tartışmalara ve tatsız gelişmelere yol açabilirdi. Aynı şekilde ilk giden Osmanlı merasim sefirleri de yanlarında mehter götürmüşler ve mesela Kara Mehmed Paşa heyeti 1665'te Viyana'ya girerken bunun çalınmasının önlenmek istenmiş olduğu²⁸, elçilik heyetlerinde vurulan mehterin büyük bestekarlara ilham verdiği, hatta Beethoven'in bugün Avrupa Birliği'nin resmî marşı olarak çalınan meşhur 9. senfonisinin koral kısmı sonunda mehter müziğine çok belirgin bir şekilde yer verilmiş olduğu bilinmektedir²⁹.

Osmanlı devleti için Viyana ve Venedik uzun yüzyıllar devam edecek olan siyasî ve askerî münasebetlerin muhatap en önemli iki gücünü teşkil etmekte olmasına rağmen, Avusturya örneklemesine denk gelecek bir şekilde Venedik ile büyük sefaret heyetleri ve merasim sefirleri izamı ve mübadelesi, dolayısıyla sefaretnâmeler tanzimi söz konusu olmamıştır. Bunun hangi

²⁵ Bertrand Michael Buchmann, *Österreich und das Osmanische Reich*, Wien 1999, 118, 130.

²⁶ Nehring, *Herberstein*, s. 44.

²⁷ W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa (GOR)*, Gotha 1857, V, 222, 229.

²⁸ İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara 2006, s. 149-151.

²⁹ Cevad Memduh Altar, *Onbeşinci yüzyıldan bu yana Türk ve Batı kültürlerinin karşılıklı etkilenme güçleri üstünde bir inceleme*, Ankara 1981, s. 40.

sebeplerden ötürü ihmal edilmiş olduğu sorusuna belgelere dayanan bir cevap vermek oldukça zor görünmektedir. Gerçekten de en azından ortaya çıkış tarihi esas alınmak kaydıyla, klasik anlamda mevcut ve sayıları 50'yi aşan sefaretnâmeler arasında bir tane *Venedik Sefaretnâmesi* bulmak mümkün değildir ve bu anlamda bir sefir izamı da bilinmemektedir. Hiç olmazsa, 20 sene süren Girit savaşını sona erdiren barış antlaşması sebebiyle (1669), Karlofça, Pasarofça gibi doğrudan savaş durumunu barışa tahvil eden vesilelerle, diğer muhatap devletlerle teati edildikleri gibi Venedik ile de sefaret heyetlerinin gidip gelmelerinin söz konusu olması beklenirdi. Ancak böyle bir şey vaki olmamıştır. Venedik ile Osmanlı arasındaki son barışın (1718 Pasarofça) en son uzatılma tarihi 20 Mayıs 1733 olup, bu İstanbul'daki Bal-yos Simmeone Contarini tarafından yapılmıştır. Bundan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerde bir muahede yapılmasını icap ettirecek önemli herhangi bir gelişme yaşanmamıştır³⁰. Osmanlı ve Venedik arasında diğer devletlerle olan örneklerde olduğu gibi büyük merasim sefaret heyetlerinin teati edilmiş olmasının gerekçesi olarak, Venedik'de devlet başkanlarının (*Doj*) seçimle iş başına geldiği ve devlet şekli itibarıyla bir *Cumhur* olduğu, dolayısıyla diğerleri gibi bir hanedana rabten monarşik bir saltanat olmadığı ileri sürülebilir. Ağustos 1677'de Zinkeisen'e göre 700 kişilik bir heyetle³¹ gelen Lehistan elçisi Gninski'nin, daha önce gelen (1665) Avusturya elçisi Leslie'nin ikametine tahsis edilen binaya yerleşmek istemesine, kendisinin *Kral*, diğerinin ise *Kayzer*'in elçisi olması gerekçesiyle izin verilmemiş olmasından³² hareketle, protokol açısından yapılan bu ayırımın, kendisini "*Serenissima*" (*Yüce Devlet*) diye adlandırmasına ve uzun zamanlar *Devlet-i aliyye* ile baş edebilecek bir güce sahip olmuş olarak onunla aynı sıfatı paylaşmasına rağmen, Venedik Cumhuriyeti'ne büyük sefaret heyetlerinin gönderilmesini zayıf kıldığı düşünülebilir. Avusturya'da da Lehistan krallarının

³⁰ Bertold Spuler, "Europäische Diplomaten in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Jahrgang 1, heft 2, Breulau 1936, s. 231.

³¹ Zinkeisen, *GOR*, V, 81.

³² Hammer, *GOR*, III, 696.

seçilerek tahta oturmalarından ötürü protokol açısından denk sayılmamaları bu izah tarzını güçlendirmektedir. Bu bağlamda II. Viyana muhasarasının kaldırılmasını sağlayan askerî hareket akabinde, bu ilk darbenin muzaffer kumandanı Lehistan Kralı Sobieski'nin Kayzer Leopold ile buluşması münasebetiyle, imparatorluk meclisinde bu “seçilmiş kralın” nasıl karşılanacağının tartışılması ve nihayet teşrifat ve merasim hususlarında anlaşmaya varılarak, iki hükümdarın at üzerinde karşı karşıya gelmelerine karar verilmesi gibi protokol sıkıntılarının yaşanması, Lehistan krallarının da Avusturya tarafından özellikle “seçimle” işbaşına gelmelerinden ötürü denk olarak algılanmadığını ortaya koymaktadır³³.

Venedik elçilerinin raporları -genelde diğer devlet elçilerinininki gibi- gerçekçi tesbitlerle Türk ilerleyişini durdurmanın ve Venedik'i mevcut konumunda tutmanın çaresini bulmak gibi belirli bir amacı hedefler. Türkleri yenmek fikri daima göz önünde tutulmakla beraber, diğer hıristiyan hükümdarların yardımlarının temin edilmesindeki güçlüklerin zikri de ihmal edilmez. Bu durumda yapılacak en iyi şey hasmın özelliklerini bilmek, durumunu takip etmek, sistemin zayıflamasına yol açan gerilim ve kırılma noktalarını bulup göstermek olduğu kabul edilir. 16. yüzyıl içinde münferit sayısız raporlar dışında resmî balyos sefaretnamesi sayısının 39 olması bu tahkikatın boyutlarını gösterir. Papalık için bu sayı 27, Fransa sarayı için 23, İspanya için 18 idi³⁴. Avusturya *İntermuntius*'larının aksatmadan gönderdikleri raporları (*Depesche*) Venedik *Balyos*'larının mesailerinden hiç de aşağı kalmaz ve bunlar da Türk imparatorluğunun tahlili, üstünlük ve zafiyet noktalarının tesbiti, devleti yöneten kadroların etnik, eğitsel, şahsî meziyet, çekişme ve zafiyet hususlarındaki tahlilleri açısından dönemi için önemli bir rapor, tarihçi için de başlıca kaynak olmuştur. 18. yüzyıl Osmanlı sefaretnâmeleri de bu anlamdaki bilgilerle dolu olması rastlantı değildir. Vaktiyle hıristiyan evlatlarına karşı müslümanlardan yana olan Tanrı'nın, artık bunun tersini uygulamakta olması ve hattâ müslümanların bunu geçmiş dönem hıristiyanları

³³ Bk. Zinkeisen, *GOR*, V, 108

³⁴ Valensi, *Venedik ve Bâb-ı âli*, s. 30.

gibi günahlarının sebebi olarak görmeye başlamaları³⁵, devleti yenileme ihtiyacının idrakiyle beraber başlayan ve giderek artan bir içe kapanış ve taassubun da nedeni olmuştur. Açıkça dile getirmiş olmaktan kaçınmış olarak sefaret-nâmeler giderek daha fazla dolaylı telkin ve imalarla reform gerekliliğini vurgular ve bunu Avrupa'daki kurumların üstün vasıflarını ve hizmet kalitelerini, düzen ve asayiş mükemmelliğini, adil yargı sistemi ve adalet uygulamaları, ulaşım vasıtaları, kara-deniz-nehir taşımacılığı, şehir ve beledî hizmetlerin kusursuzluğunu, sağlık kuruluşlarını, okulları, üniversiteleri ve ilim merkezlerini, imalathaneler ve fabrikaları, ticaret serbestisi ve teşvikini, askerî düzeni vs. dile getirerek yapar ve böyle okunması halinde birer reform projesi olarak hizmet görürler. Gezilen yerlerin ve görülenlerin anlatımı daha 18. yüzyılda “*Dünya kafirlerin cennetidir*” sözüne geçerlilik kazandırırken, bütün bunlar bir sonraki yüzyılın ikinci yarısında *diyar-ı küfrü gezip kâşaneler* görenlerin dile getirdikleri hayranlığın ve *müslüman mülkünün viraneliğini* vurgulamanın öncüsü olacaktır.

Sefaret heyetlerini tek taraflı kabul üstünlük, karşılıklı olma hali ise güç dengesi göstergesi olarak algılanmaktaydı. Venedik raporlarında “*bu bir devlet değil bir evren*” denilen ve başşehrinin de bu evren içinde başlı başına bir “*dünya*” olduğu ileri sürülen³⁶ Osmanlı devletinin hüküm süren üstünlüğü döneminde devletler İstanbul’da temsil edilmeye teşne ve bunu kendilerini şerefliendiren bir ayrıcalık olarak görürlerken, Osmanlılar dışarıda daimî elçiler bulundurmamak açısından Çin ile belirli bir benzerlik içindeydi. Kendisini medeniyetin merkezi addeden bu kadim ülke gibi Osmanlı da *ötekilere* yukarıdan bakar, kendi geleneksel doğrularını değişmemesi gereken değerler olarak algılar ve *ötekileri* kendi medeniyet sınırı dışında kalmış bir yabancı (*barbar*) olarak görür³⁷. Osmanlı dünyasında buna islamiyetin diğer dinler karşısındaki üstünlük iddiası da eklenir. Daimi elçilikler kurulmasına yönel-

³⁵ Valensi, *Venedik ve Bâb-ı âli*, s. 40.

³⁶ Valensi, *Venedik ve Bâb-ı âli*, s. 97-98.

³⁷ Şirin, *Osmanlı İmgeleminde*, s. 134.

memiş olmasını izahen din olgusu ve sakıncasına yapılan yüklemeler daha ziyade zafiyet devirlerinin söylemi olarak değerlendirilmelidir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batıya karşı zorunlu olarak tavır değiştirip daha yumuşak uygulamalarla siyasî davranmaya, böylece “*barbarları gemlemeye*” çalışan Çin diplomasisine kıyasen, bu zaruretle daha erken tarihlerde karşı karşıya gelmekle beraber açıktan açığa kolayca itiraf edemeyen, ama nihayet “*devir müdara devridir*” diyen reisülküttap Koca Hüseyin Efendi (1613) gibi kefereye güler yüz göstermek gerektiğinin idraki³⁸, Osmanlı diplomatik temsil zihniyetinde, Avrupa devletlerini kendi hukuk dünyasından dışlamada, İstanbul’daki temsilcilerine yapılan muamelede, uygulanan aşağılayıcı teşrifatta önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Zitvatorok ve Vasvar’da Avusturya ile dengelenen Osmanlılar, Karlofça ile nihayet *öteki* muhasım devletleri ve genelde tüm Avrupa güçlerini de kendisiyle eşitlerler. Ancak bu durum 18. yüzyıl sürecinde Avrupa lehine değişmeye ve eşit kabul etmeme ve Avrupa hukukundan dışlama hali bu sefer de karşı taraf için söz konusu olmaya başlar. Bu süreci sefaretnâmelerde takip etmek mümkündür: Padişahın mektubunu görkemli bir alâyla bulunduğu ülkenin hükümdarının sarayına açılan “*merasim yolu*” boyunca el üstünde taşıyarak götürme sahnesinin yarattığı etkinin devlete saygınlık kazandırmaya yetmediği kısa zamanda anlaşılır. Osmanlı gücünün zayıflaması karşısında bunu aşırı teşrifat ile örtmeye çalışan elçilerin talepleri, eski dönemlerin parlaklığından kalma boş gururlanmaları ve bu doğrultudaki uygulamaları, genelde temsil edilen devletin bozulan imajıyla örtüşmediğinden Avrupa’da alay konusu olmaya başlar³⁹. Parlak karşılama törenleri bunun bir göstergesi olur, elçilerin geçtikleri yollar karnaval havasına bürünür, konakladıkları mekanlar panayır kalabalığına dönüşür. Esseyid Ali Efendi’nin Paris’te (1797)

³⁸ Markus Köhbach, “Çasar veya İmparator: Jitvatorok Antlaşmasından (1606) sonra Roma kayserlerinin Osmanlılar tarafından telakkubu hakkında”, çev. Yusuf A. Aydın, *Tarih Dergisi*, XXXVII (2002), 163-164.

³⁹ Şirin, *Osmanlı İmgeleminde*, s. 162.

müşteri ve seyirci kalabalığı yarattığı için sık sık umumî yerlere ve temsillere davet edilmekte olması bundandır⁴⁰.

17. ve 18. yüzyıl sefaretnameleri artık -çavuşların raporları gibi- gizli devlet belgeleri değillerdir. Gizli hususlara ayrıca kaleme alınan takrirlerde yer verilmekte olduğu sefaretnamelerin içinde yapılan atıflardan da anlaşılmaktadır. Ahmed Resmi, Prusya kralı II. Friedrich'in kendisine bir masa üzerine serdiği haritada iki devlet arasında oluşabilecek bir ittifakın sağlayacağı faydaları izah ettiğini (1763), ancak krala ayrıntılarını daha önce *Bâbîâli*'ye de yazdığı üzere bağlayıcı olmayan bir cevap verdiğini belirtirken⁴¹, siyasi görüşmelerin ayrıca kaleme alınan takrirlerle merkeze bildirilmekte olduğunu ifşa etmekteydi. Buna rağmen bazı araştırmacılar basılmaları halinde sefaretnamelerin içinden bu gibi gizli kalması gereken kısımların çıkartılmış olduğunu, dolayısıyla sonradan sansüre uğradıkları yanlıgısı içine düşmüşlerdir⁴². Venedik'te de elçiler 1524'ten itibaren raporlarının okunmasını bitirdikten sonra yazma metni senatoya teslim etmek zorundaydılar. Bunlar gizliliğine rağmen elden ele dolaşmakta, çoğaltılmakta ve haber kaynağı olması hasebiyle diğer saraylarda da aranmaktaydılar, hattâ pek fazla revaç bulmaları sebebiyle sefarette çalışan kâtipler bile raporlar yazmaya başlamışlardır⁴³. Osmanlı sefaretnâmeleri genelde sefirler tarafından değil, bunların maiyetlerindeki sır kâtipleri tarafından kaleme alınır. Bununla beraber bizzat kâtiplerin kaleme aldıkları sefaretnâmeler de mevcuttur. Londra'da ilk Osmanlı daimi elçisi olan Yusuf Ağah Efendi'nin sır kâtibisi Mahmud Raif'in Fransızca olarak kaleme aldığı Londra şehri ve İngiltere hakkında bilgiler

⁴⁰ Maurice Herbet, *Fransa'da ilk daimi Türk elçisi "Moralî Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, Çeviren ve mükemmel bir önsöz ile yayına hazırlayan Erol Üyepazarcı, İstanbul 1997, s. XVII.

⁴¹ *Vasıf Tarihi*, I, 255.

⁴² Otto Müller, *Azmi Efendis Gesandtschaftsreise an den preussischen Hof. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen Preussens zur Hohen Pforte unter Friedrich Wilhelm II.* Flensburg 1918, s. 18.

⁴³ Valensi, *Venedik ve Bâb-ı âli*, 27-28.

veren önemli eseri bu anlamdadır⁴⁴. Klasik anlamdaki sefaretnâmeler, içerik ve tesbitler müellifin ihatası ve dikkatine kalmak kaydıyla resmî olmayan daha geniş bir okuyucu kitlesine de hitap etmek üzere kaleme alınmaya başlandığından, Şark'ta ve Garb'taki yabancı bir diyarı, ama özellikle toplumda fevkalade canlı olan ve içinde yaşadıkları kendi toplumlarıyla kıyaslanmak üzere merak uyandıran “*frengistan*” ile ilgili gözlemleri aktarma amacı öne çıkartılır. Kendisini bu şekilde takdim etmesi, sefaretnâmelerin sanki zorunlu olarak hazırlanıp sunulması gibi bir keyfiyetin mevcut olmadığı, bunun ihtiyarî olduğu izlenimini vermektedir. Bu yaklaşım, sefaretnâmelerin *seyahat-nâme* ve *hatırat* şeklinde algılanmakta olduğuna da işaret etmektedir. Bu sebepten ötürü sefaretnâmenin *cerîde* olarak nitelenmesinin özel bir anlamı olmalıdır. Her halükârda siyasî rapor (*takrir*) olma özelliği *Çavuşlar*'ın *Sefirler*'e dönüşmeleriyle birlikte sona ermiş gibidir. Geçilip gidilen yerlere dikkatlice bakarak edindikleri izlenimleri, durumları ve eserleri “*zabt ve hifz*” eylemeleri, kendi gözüyle gördükleri ve duyduklarını “*erbâb-ı mutalaya yadigâr bırakmak*” gayesiyle kaleme alıp, kendinden öncekiler gibi bunları bir “*cerideye*” kaydetmek ve “*ol tarafların keyfiyetini*” açıkça bildirmek, “*kıssadan hisse*” çıkartılmasına vesile olmak, genel olarak bir sefaretnâmenin yazılış sebebi olarak gösterilmektedir. Bu husus Berlin'e giden Azmi Efendi özelinde, Prusya devletinin “*tavr u âdet ve nizâm-ı mülkiyelerine dair kesb-i ittila' olunan halâtdan bazısını işbu cerideye tezyil kılınması*” şeklinde ifade edilmektedir⁴⁵.

9 Eylül 1268 tarihli bir Senato kararı uyarınca Venedik elçileri aldıkları her türlü hediyeyi dönüşlerinde teslim etmek zorundaydılar. Elçilikleri esnasında kendi keselerinden de ağır masraflara duçar kalan elçiler bu sebepten ötürü verilen bazı kıymetli hediyelerin kendilerinde kalması ricasında bulunurlardı⁴⁶. Fevkalade olarak gönderilen Osmanlı elçileri için bu anlamda

⁴⁴ Vahdettin Engin, “Mahmud Raif Efendi tarafından kaleme alınmış İngiltere Seyahati”, *İsmail Aka Armağanı*, İzmir, s. 135-162.

⁴⁵ *Cevdet Tarihi*, V, 360; Gümeç, *Ahmed Azmi*, s. 249.

⁴⁶ Gümeç, *Ahmed Azmi*, s. 125.

parasal bir sıkıntı söz konusu olmadığı gibi aldıkları hediyelere de sahip-
nelebilmekteydiler. Ancak, daimî (*alelade*) elçiler döneminde durumun olduk-
ça değiştiği, hatta parasal sıkıntı içine düşenlerin buldukları ülkenin devlet
adamlarından veya dost elçilerden borç istedikleri bilinmektedir. 1802-1806
arası Paris'te elçi olan Halef Efendi Prusya elçisinden hatta bizzat Napol-
yon'un kendisinden borç istemiştir⁴⁷. Bununla beraber 1609'da Herberstein
de dönüş esnasında para sıkıntısı içine düşmüş ve Budin'e varıldığında Vi-
yana'da ödemek kaydıyla Ahmet Kalfa'dan borç para almak zorunda kalmış-
tır⁴⁸. Sefaretnameler ayrıca insanların hayat şartları, günlük yaşantıları ve
âdetleri ile ilgili verdikleri bilgilerden ötürü önemli bir kaynak türü sayılır-
lar⁴⁹. Şehir tarihi yönünden özellikle etraflı bir gözlemde bulunanlar ayrı bir
değer taşır. Ahmed Resmi Viyana'yı (1756), Galip Budapeşte'yi tarif eder,
Paris'i anlatır (1802). Mahmud Raif'in (1793) ve Namık Paşa'nın (1832)
Londra tasviri böyle olduğu gibi, Esseyid Ali Efendi'nin (1797) Paris anla-
tımı, bilhassa şehrin 1789 Büyük İhtilal sonrası yapılan ilk betimlemesi ol-
ması hasebiyle ayrı bir özellik taşır⁵⁰. Paris'in 7-8 katlı kârgir evleri, kötü
kokuları her gün yıkanmak suretiyle giderilmeye çalışılan geniş kaldırım taş-
ları ile döşeli çamursuz ve tozsuz sokakları, evlerin altındaki dükkânları, ku-
rulan çarşı ve sebze-meyve pazarları, "çok ekinli tarım" sistemi sebebiyle bir
karış yeri bile boş bırakılmayan tarlaları, asla kendi haline terk edilmeyen
halî toprakları, serbest piyasa ekonomisi, devletin ticarete karışmaması ve
genel askerlik vurgulamaları, o dönem ve daha uzun dönemler Osmanlı'da -
burada hassaten anlatılanlarının tersiyle varid olduğu İstanbul'da - olmayan
düzenlemeler olarak gerekli mesajı (bizde de böyle olsa) vermektedir. Yeni-

⁴⁷ Enver Ziya Karal, *Halef Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, Ankara 1940, s. 18, 87.

⁴⁸ Nehring, *Herberstein*, s. 58, 193.

⁴⁹ E. İ. Maştakova, "Sefaretname kak žanrovaja forma tureckoj literatury 18 v." (Die Sefaretname als Genre in der türkischen Literatur des 18. Jahrhunderts), *Turkologičeski Sborni 1973*, (Moskau 1975), s. 214-222.

⁵⁰ Stéphane Yerasimos, *deux Ottmans a Paris sous le directoire et l'Empire. Relations d'ambassadeur. Morali Seyyid Ali Efendi et Seyyid Abdürrahim Muhibb Efendi*. [Sindbad yay.], 1998, s. 129 vd.

lenme tarihinin önemli kaynaklarından biri olan “*Büyük Layiha*”sıyla beraber Ebu Bekir Ratip Efendi’nin Viyana sefaretnâmesi ve Mustafa Rasih Efendi’nin aynı tarihli Rusya sefaretnâmesi, gönderildikleri sene (1792) başlatılan *Nizam-ı cedîd* reformları için bu anlamdaki tesbitleri ve yollamalarıyla Esseyid Ali’nin gözlemleriyle örtüşürler. Hülâsa sefaretnâmeler yapılması gereken reformlarla ilgili dolaylı söylemlerde, yapılması gerekenlere gezdiği yerlerdeki mevcut durumun olumlu bir şekilde öne çıkartılması suretiyle önermede bulunurlar. Bu açıdan bakıldıkta klasik anlamdaki sefaretnâmeler, Frengistan hakkında ilgi uyandıracak, Osmanlı dünyasına yabancı olan yaşam tarzını ve âdetleri gözlemleyip yazıya dökmüş olmalarından ötürü aynı zamanda birer haber kaynağıdır. Bunların içinde İran sefaretnâmesi resimli olarak (1811 Abdülvehhab Efendi sefaretnâmesi) bu anlamdaki değerini artırır, bazıları ise (Sümbülzade Vehbi’nin İran sefaretnâmesi, 1776; Zişto-vili Ali Ağa’nın Lehistan sefaretnâmesi, 1755) gibi manzumdur.

Londra, Paris, Berlin ve Viyana olmak üzere sadece dört merkezde açılan daimi elçiliklerin ihdasından sonra ilk elçilerin sefaretnâme yazma alışkanlıkları devam etmiş olmakla beraber, bu uzun zaman devam etmemiştir. III. Selim devri sonunda elçiliklerin ihmale uğraması ve nihayet II. Mahmud devrinin son on senesi içinde tekrar işlerlik kazandırılması gibi nedenler sebebiyle sefaretnâme yazılma âdeti tamamen terk edilmiştir. Öte yandan özellikle 1815 Viyana Kongresi ile belirlenen kurallar işlevinde hayata giren modern diplomasi, genel haberleşme ve iletişim vasıtalarındaki önemli gelişmeler bunu modası geçmiş olarak geçersiz kılmıştır. Bununla beraber zaman zaman olağanüstü vesilelerle gönderilen elçiler, dönüşlerinde sefaretnâmeler takdim etmiş olmakla beraber, bunların klasik örnekleriyle artık pek alakaları kalmamıştır ve ayrıca ilgi çekici olma özelliklerini de yitirmişlerdir. 1838’de Paris elçiliğinde kâtip olan Mustafa Sami’nin *Avrupa Risalesi*, yine aynı tarihli olarak Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın *İtalya Seyahatnâmesi*, 1845’de yine Paris’te elçilik maslahatgüzarı olan Abdürrezzak Bahir’in biraz Londra’yı da anlatan *Risale*’si bu anlamdadır.

Eski tarz klasik sefaretnâmelerin en geç tarihli son örnekleri olarak *Livadya Sefirleri ve Sefaretnameleri*'nin gösterilmesi konunun ilgili literatüründe tamamen ihmal edilmiş bulunmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı hükümdarları Rus çarlarının Kırım'daki sayfiye mekânları olan Yalta yakınlarındaki Livadya'ya geldiklerinde, kendilerine birer "hoşâmedi" heyeti göndermişlerdir. Bu heyetlere riyaset eden sefirler vasıtasıyla iki devlet arasındaki meseleler gözden geçirilir, dostluk mesajları teati edilir ve padişahın gönderdiği hediyeler Çar'a takdim edilirdi. Livadya sefaretlerine atıfta bulunanlar, Çar'ın selamlanmasını, Kırım'ın daha önce Osmanlı toprağı olması sebebine, dolayısıyla buralarının sanki hâlâ Osmanlı toprağı imiş gibi algılandığı fikrine bağlarlar ve bu anlamda "hoş geldin" heyeti yollandığını ciddi olarak ileri sürerler. Hududa yakın gelen bir hükümdarın selamlanması devletlerarası nezaket kuralları içinde sayıldığından bu karşılamanın bu anlamda yapıldığını Lütü Tarihi zikretmektedir. Nitekim Avusturya hükümdarlarının da Osmanlı sınırlarına yakın bir mahalle gelmeleri aynı şekilde bir selamlaşma ile mukabele edilirdi. Konu ile ilgili vesikalarda da bu davranış "mukuk-i hem-civârî" olarak tarif ve bunun Osmanlı sahillerine yakın bir yere gelen komşu bir hükümdara gösterilen nezaket ziyareti olduğu tasrih edilmekteydi. Bu sefaretlerin ilkinin 1863'te başladığı ve son heyetin de 1914'te gönderildiği bilinmektedir. Livadya'ya değişik senelerde 11 heyetin gönderilmiş olduğu kesin olarak belli olmakla birlikte, elimizde ancak 5 sefaret heyetinin sefaretnâmeleri mevcuttur ve bunlar yayımlanmış bulunmaktadır⁵¹.

Kaynaklar

- Adolf Koch, "Eine türkische Botschaft in Prag", *Der Neue Orient* 2 (1917/18) 256, s. 308-311.
- Belkis Altunış-Gürsoy, ""Sefaretnameler", *Türkler*, XII, Ankara 2002, s. 582-591.
- Bertold Spuler, "Europäische Diplomaten in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Jahrgang 1, heft 2, Breulau 1936
- Bertrand Michael Buchmann, *Österreich und das Osmanische Reich*, Wien 1999, 118, 130

⁵¹ Mahir Aydın, *Livadya Sefiretleri ve Sefaretnâmeleri*. Ankara 1992, s. 322 vd.

- Cevad Memduh Altar, *Onbeşinci yüzyıldan bu yana Türk ve Batı kültürlerinin karşılıklı etkilenme güçleri üstünde bir inceleme*, Ankara 1981, tür. yer.
- Cevdet Tarihi*, V, 360
- E. İ. Maštakova, "Sefaretname kak žanrovaja forma tureckoj literatury 18 v." (Die Sefaretname als Genre in der türkischen Literatur des 18. Jahrhunderts), *Turkologičeski Sborni* 1973, (Moskau 1975), s. 214-222.
- Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, Ankara 1940, s. 18, 87.
- Ettore Rossi, "İtalya kütüphane ve arşivlerinde Türk tarihine dair İtalyanca ve Türkçe mehzazlar", *II. TTK Kongresi Tebliğler 1937*. İstanbul 1943, s. 418-421.
- Franz Taeschner, "Die Osmanischen Literatur", *Handbuch der Orientalistik*, 1, Abt., V/1, s. 350-355. Liden-Köln 1963.
- Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung*, Eisenstadt 1964, s.
- Gustav Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 5-53.
- Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der begimenden Reforkaera unter Selim III*. Frankfurt, 1975, tür. yer. ; a.mlf., "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten* LVI/216, Ağustos 1992, s. 319-403.
- Hans Peter Alexander Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahnames*. EJOS, I (1998), s. 137
- Harrier Rudolph, "Türkische Gesandtschaften ins Reich am Beginn der Neuzeit- Herrschaftsinzenierung, Fremdheitserfahrung und Erinnerungskultur. Die Gesandtschaft des İbrahim Bey von 1562", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Yay. Marlene Kurz, Wien-München 2005, s. 295-314
- Hasan Korkut, *Osmanlı elçileri gözü ile Avrupa*, İstanbul 2007.
- İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara 2006.
- Josepf von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*,
- Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München 1983.
- Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar. 18. yüzyılda Osmanlı-Prusya Mfinasebetleri*, İstanbul 1985, s. 80 vd.
- Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, *Pрут Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs: Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği (1711)*. TTK. Ankara 2002
- Lucette Valensi, *Venedik ve Bâb-ı âli. Despotun Doğuşu*, İstanbul 1994, tür. yer.
- M. Alaaddin Yalçinkaya, "Osmanlı zihniyetindeki değişimin göstergesi olarak sefaretnamele-rin kaynak değeri", *OTAM*, 7, Ankara 1996, s. 319-338.

- M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, 138.
- Mahir Aydın, *Livadya Sefâretleri ve Sefaretnâmeleri*. Ankara 1992
- Maria Pia Pedani Fabris, "Ottoman Diplomats in the West: the Sultans Ambassadors to the Republic of Venice", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, 1996, s. 187-193.
- Markus Köhbach, "Çasar veya İmparator: Jitvatorok Antlaşmasından (1606) sonra Roma kaysarlerinin Osmanlılar tarafından telakkubu hakkında", çev. Yusuf A. Aydın, *Tarih Dergisi*, XXXVII (2002), 159-169.
- Mecduđ Mansurođlu, "Elçi", *İA*, IV, 231
- Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, 3-14
- Norman İtzkowitz-Max Mote, *An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago-London 1970.
- Otto Müller, *Azmi Efendis Gesandtschaftsreise an den preussischen Hof. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen Preussens zur Hohen Pforte unter Friedrich Wilhelm II. Flensburg 1918*, s. 18.
- Stéphane Yerasimos, *Deux Ottmans a Paris sous le direktoire et l'Empire. Relations d'ambassador. Moralı Seyyid Ali Efendi et Seyyid Abdürrahim Muhibb Efendi*. [Sindbad yay.], 1998.
- Vahdettin Engin, "Mahmud Raif Efendi tarafından kaleme alınmış İngiltere Seyahati", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir, s. 135-162.
- Vasıf Tarihi*, I, 255
- Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*,
- Maurice Herbet, *Fransa'da ilk daimi Türk elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, Çeviren ve yayına hazırlayan Erol Üyepazarcı, İstanbul 1997, s. XVII..
- Stephan Conermann, "Das Eigene und das Fremde. Der Bericht der Gesandtschaft Mustafa Rasihs nach St. Petersburg 1792-1794", *Archivum Ottomanicum*, 17 (Wiesbaden 1999), s. 249-270.
- F.M Göçek, *East Encounters West. France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Oxford 1987.
- Z. M. Bunijatov, "Sefaretname osmanskich poslov kak istočniki po istorii osmano-rossijskich otnošenij", *Bližnij i Sredij Vostok*. Baku 1986, s. 3-24.